

Elatusalade muutused Komimaa maapiirkondades 1990. aastatel*

Vladimir Lipin
Art Leete

Teise aastatuhande alguseks kujunes komidel kolmeosaline elatusalade mudel, mis põhines jahil, kalastusel ja põlluharimisel. Taoline paindlik tulundusmudel püsis kuni 20. sajandi alguseni, kui jahinduse ja kalanduse osakaal komi majanduses hakkas vähenema (Konakov 1983: 12–32; 2004: 66–69). Mõnes piirkonnas (Võmi, Izva, Petšora ja Mezeni jõel ning Ežva jõe ülemjooksul) olid jaht ja kalapüük saja aasta eest aga veel peamised tulundusalad (Belitser 1958: 67–68; Lipin 2011: 3–4). Tänapäevalgi võib komi küla majandusmudel is tunda selle traditsioonilise elatusalade jaotuse mõju.

Kuigi komi traditsioonilist tulundust on etnoloogid põhjalikult uurinud, on senised uurimused keskendunud eeskätt etnograafilistele andmetele ajaloolises perspektiivis, olles kirjeldavad ning objektiivsust otsivad. Uuema aja arenguid on uuritud vähe, autoetnograafilist perspektiivi pole komi etnograafias varem rakendatud. Kuigi mitmete komi etnoloogide uurimuste tunnetuslikuks taustaks on

* Artikli valmimist on toetanud Tartu Ülikooli rahvusteaduste baasfinantseerimise projekt nr 19913 „Soomeugrilased multiethnilises ühiskonnas: kohtumine religioonide piiridel“ ja projekt „Udmurdi ja komi usund reaalsuses ja virtuaalsuses“, mida rahastab haridus- ja teadusministeeriumi hõimurahvaste programm.

autoetnograafiline kogemus, on see teadustraditsiooni metodoloogia iseloomust tulenevalt jäänud publikatsioonides varjatuks.

Käesolevas uurimuses rakendame autoetnograafilist analüüsi komi jahipidamise, aga ka kalapüügi, põhjapõdra- ja veisekasvatuse, põlluharimise ning metsatööstusega seotud kogemuse alusel. Lähtume põhimõttest, et etnograafiline analüüs põhineb asjasse puutuvate detailide esitamisel, ning eelistame neutraalsusele subjektiivsust, sest üks autoritest on käsitletavates protsessides ja kogukonnas ka ise osaline (vt Rogozin 2015: 224–227, 230–232, 248–254). Tõlgendame inimlikke kogemusi argielu kontekstis, ent arvestame ka refleksiivset mõõdet (emotsioonid, individuaalsed eripärad ja isiklikud arvamused). Autoetnograafia on kultuuri uurimine konkreetsetel kogetud praktikate abil, nagu need ilmnevad individuaalses jutustuses detailide esile kerkimise kaudu, ning selle baasil laiemate järeltulete tegemine. Uurija ei isoleeri end laiema ühiskondlikust kogemusest, vaid lülitub sellesse subjektiivselt ja analüütiliselt. (Gotlib 2004a: 6–8; 2004b: 9–10; Mozžegorov 2013: 116–119)

Me laseme teemadel üksteisele järgneda nii, nagu need meie arust on kultuurilise loogikaga omavahel seotud. See loogika võib tekitada seose esmapilgul ootamatutes kohtades. Aga taoline lähenemine on põhjendatud tavade, narratiivsete praktikate ja isikliku kogemusega. Arutluse terviklikkuse säilitamiseks oleme viited kirjandusest ja dokumentidest leitud, konteksti loovatele andmetele andnud põhiliselt joonealustes märkustes. Taolise lähenemisega püüame mitte segada subjektiivset kogemust ajalooliste, etnograafiliste või statistiliste andmetega nii, et jutustamise isiklik mõõde poleks enam selgelt jälgitav.

Kulömdini komi kogukonnas kasutatakse igapäevaste olukordade selgitamisel väljendit, et kõneleja lihtsalt teab, kuidas asjad on või olla saavad. „Lihtsalt teada“ saab asju, mida ise tehakse või mis on vahetult inimese ümber. Seepärast räägitakse vähem kaugemal toimuvast ning üldisemaid protsesse oleme käesolevas uurimuses kirjeldanud vähem. Laiematest arengutest kirjutades võib küll allikatele viidata, aga ei vastutata selle eest, kas see jutt on tõsi. Kui kirjutada millestki, mis on juhtunud sinu või su lähedastega, siis ollakse tõepära eest rohkem vastutav. Samas pole Kulömdini jahimeeste seas tõe otsene rääkimine kombeks, see peidetakse mõistukõnemesse ning seetõttu tuleb ka oma sõprade pajatustesse suhtuda analüütilise ettevaatusega. Vladimir Lipini „lihtne teadmine“ põhineb sellel, et ta tunneb olusid ja inimesi, kes talle midagi on jutustanud. Vladimir Lipin suudab ette kujutada, mis võib juhtuda, mida keegi teha võib ja kuivõrd kellegi juttu võib uskuda. (Komide jutustamisviisi kohta lähemalt vt Leete ja Lipin 2015.) Vladimir Lipini kirjelduse puhul on komplitseeritud

ka enese positsioneerimine. Järgneva autoetnograafia taustal esineb tihtipeale kollektiivne mina. Komi jahimeeste seas tuleb ette, et oma seisukohti esitletakse kui kogukonna omi. Eripärasust ei peeta suureks väärtuseks, kaalukam on teiste jahimeeste seisukohtadega harmooniline jutustajapositsioon.

Kirjutades „antropoloogiast kodus“, väidab Marilyn Strathern (1987: 16), et lähedus muudab kontseptuaalse erinevuse ebaselgeks. Ohuga, et ühe autori kultuuriliselt intiimne suhe teemaga võib muuta keerukaks analüütilise refleksiooni, püüame hakkama saada dialoogilise meetodi abil. Koostöös vaatleme 1990. aastate muutusi kohalikes tulundusviisides nii sisemises vaates kui ka üldiste etnograafiliste ja statistiliste andmete valguses. Nii püüdleme etnoloogilise teadmise suunas, mis jääb ühtlasi ka uuritava kultuuri osaks. Samas anname endale aru, et dialoogilised ja polüfoonilised uurimused on eriti avatud autorite ja lugejate vahelistele arusaamatustele (vrd Clifford 1983: 139–142; Strathern 1987: 18–19) ning et ka kultuurisise vaade on vahel mitmehäälne ja vahel pime nagu „kalal, kes püüab vaadelda vett“ (Ginkel 1998: 255–257).

Käesolevas uurimuses analüüsime Kulömdini rajooni komide elatusalades toimunud muudatusi 1990. aastate ühiskondlike protsesside taustal. Mina-vormis kirjeldused ja arutlused artikli põhitekstis on esitanud Vladimir Lipin, konteksti selgitavad võrdlusandmed lisanud Art Leete joonealuste märkustena. Autoetnograafilise analüüsi ning etnograafiliste ja statistiliste andmete dialektiline kasutamine aitab mõista ühiskondlikele protsessidele rakendatud sise- ja üldvaate koherentsuse määra. Niimoodi saame kirjelduste ja andmete analoogia puhul suure tõenäosusega välistada nii jahimeeste vaatenurga petlikkuse kui ka statistika ebaadekvaatsuse. Kui aga autoetnograafilise analüüs erineks ametlikest andmetest kooruvast, tekiks alus aruteluks selle lahknevuse põhjuste üle.

Autoetnograafilise vaate kollektiivseks subjektiks on spetsiifiline grupp (põlised komi jahimehed), mis on küll etnograafiliselt prototüüpne, ent tänapäevases ühiskonnas marginaalne. Enese samastamine jahimeestega on Vladimir Lipini puhul põhjendatud pikaajalise ja intensiivse, ehkki viimastel aastakümnetel vaid hooajalise jahipraktikas osalemisega (töö tõttu Söktövkaris Komi rahvusmuuseumis). Samas on antud teema puhul asjakohane just küttide perspektiiv, mis võimaldab saavutada käesoleva uurimuse eesmärgi.

Meie eesmärgiks on mõista, kuidas kohanesid maapiirkondades elavad komid uute ning pidevalt muutunud oludega. Väidame, et traditsioonilise tulundusega seotud komid eelistasid traditsiooniliste jahi- ja kalastuspraktikate ning tavaõiguslike reeglite

säilitamist, püüdes elada nii nagu varem (isegi sajandeid tagasi). Samas oldi majanduskeskkonna muutustega kohanemisel paindlikud ning uute tegevustega katsetamine polnud vastuolus traditsioonide hoidmisega. Teiseks püüame tõendada, et komi küttimine ja kalapüük kohanesid nõukogudejärgsete oludega paremini kui põllumajandus ja metsatööstus.

Tavade ja praktikate püsimine

Mõned tulundusega seotud arusaamad ja praktikad toimivad komide seas tavapärase käitumise normina. Vahel mõistetakse ka vastavate hoiakute ja kultuuripäraste seaduste põlvkondade pikkust püsimist, mis annab nendele tavaõiguslikele toimingutele suurema kogukondliku kaalu. Kõige ilmekam on vanade arusaamade püsimine jahinduses.

Näiteks on jahimeeste seas üldiselt tunnustatud põhimõte, et küttida ei tohi rohkem, kui on vajadus. Kui hiljuti oli hea laanepüüde aasta, käis mu koolivend Parma Ženja oma jahiraja läbi ja korjas lõksudest ühe korraga 86 laanepüüd. Mõne päeva pärast korjas ta veel 90 lindu. Siis ta enam paelu üles ei pannud ja ütles, et linde on liiga palju, enam pole mõtet küttida.

Põtru laseb Parma Ženja hooajati ainult teatud piirkondades. Teised jahialad on tal reservis. Kui loomad mõnes kohas alles jäävad, võivad nad pärast teise kohta üle minna.

Parma Ženja peale kaevatakse, sest ta on ise öelnud, et laseb umbes 40 põtra talve jooksul. Jahimehed lasevad hooaja jooksul ametlikult üks-kaks põtra. Kuigi usaldusväärsed statistilised andmed puuduvad, sest palju püütakse salaja. Keegi ei ütle sulle, kui palju ta tegelikult põtru või muid loomi kütib. Meil ei võeta isegi litsentse, sest eksisteerib traditsiooniline arusaam, et jahiluba pole vaja. Venemaa Föderatsioonis on mets riigi omandis. Komi tavaõiguse järgi kuulub mets kõigile, kasutusõigus aga jahimeestele, kes jahialasid omavad. Minu mets, mida tahan, seda ka teen.

Foto 44. Vladimir Lipin jahionni verandal sildi all, mis keelab kaitsealal lubadeta küttimise. Suudmeonn, Kuk-vož. Foto Art Leete, 2005

Niimoodi oli ka tsaariajal, kui kehtis kaks seadust. Üks oli ametlik, riiklik, mis keelas metsa minna. Aga talupojad püüdsid niikuinii tasapisi neid loomi ja linde. Riik keelas metsa raiuda selleks, et uusi põlde teha. Varem tuldi, raiuti mets maha, kõik see pandi põlema ning mõne aasta vältel võis sellest kohast head saaki saada. Ühe aasta saagist võis jätkuda kaheks-kolmeks aastaks. Selle aja jooksul kurnati aga maa ära ning see koht jäeti maha. Aga pärast, kui uus mets peale kasvas, võidi see jällegi maha raiuda. Tsaariajal keelati see ära ja jälgiti, et alepõllundusega ei tegeletaks.¹ Juhtus, et keegi püüti kinni, aga komid ei andnud üksteist välja. Mets on ühine, mitte kellegi oma ja nüüdki on selline arusaam säilinud.

See hoiak on säilinud püssiga jahipidamise puhul. Jahipüssiga käivad meil paljud küttimas. Relvad ja jahimehed on rajoonis arvel. Kui inimene on arvel ja võtab jahiloo, siis järelikult ta ka midagi laseb. Paljud käivad suvel veelinde laskmas, samuti kütitakse palju sügisel ja kevadel. Jahiload ei anna päris täpset pilti, sest tegelikkuses lasevad ikkagi paljud lihtsalt niisama. Vanast ajast on jäänud selline põhimõte, et pole vaja mingit luba. Riik küll püüab registreerida, aga illegaalseid relvi on väga palju. Inimesed ei arva, et neil seda luba vaja on.

Meil on arusaam omandist selline, et kui mina tegin kalatõkke, siis teised ei tohi seda kasutada. See kehtib püünise kohta, aga jõgi ei saa minu oma olla. Veel nõukogude aja lõpus oli palju neid kalatõkkeid. Kui mööda jõge sõitsid, siis oli vaja kogu aeg nendest tõketest üle ronida, nii et väsisid sellest. Praegu enam kalatõketesse paigutatud mõrdadega väga palju ei püüta. Kala on ka vähemaks jäänud.

Traditsiooniline suhtumine on selline, et kütt peab olema osav ja kartmatu. Mu isapoolne vanaema jutustas, et kui neid kollektiviseerimise ajal kodust välja aeti, polnud neil mitte midagi peale noa ja veel paari asja. Vanaisa käis seal, kus metsa raiutakse, ja leidis karukoopa. Ta tegi oda² ja nad läksid kahekesi koopa juurde. Vanaema torkis toikaga koobast tagantpoolt, vanaisa ootas koopasuu ees odaga. Nad püüdsid karu otse koopast. Vanaisa oli väga tugev.

Varem võisid ka naised olla osavad kütid. 1990. aastate alguses kohtasin Permikomi ringkonna piiril üht eite, kes oli umbes 90 aastat vana ja kurt. Ja see vanaeit rääkis, et tema mees oli kütt ja

¹ Vera Belitseri (1958: 36–37) ja Dmitri Konakovi (2004: 75–78) järgi kasutasid komid alepõldu 5–10 aastat ning jätsid siis 15–20 aastaks puhkama. Tsaarivalitsus keelas aletegemist 19. sajandi jooksul korduvalt.

² Oda oli varem komide seas tavaline karu küttimise riist (Belitser 1958: 76–77; Konakov 1983: 115; 2004: 116).

õpetas teda, et koos jahil käia. See memm tappis karusid. Esimese karu lasi ta omaenda kodus. Neil on seal üksik metsaküla. Nad on sellega harjunud, et kiskjad käivad öösiti lautades. Naine kuulis öösel, et koerad hauguvad ja lambad määgivad. Ta läks välja, aga laudas oli pime, mitte midagi polnud näha. Ja ta lasi karu laudas maha. Memm läks ülevalt laka³ kaudu ja vaatas sealt, et lambad on väikesed, aga see on suur. Ja karu ei osanud sealt enam väljuda, võib-olla ta ehmatas ja sattus segadusse. Naine tulistas teda sealt ülevalt. Ta oli selline väike memm, umbes 150 cm pikk. Vaatan, mõtlen, et kas uskuda või mitte. Küsisin pärast teistelt külaelanikelt. Nood ütlesid, et oli tõesti selline asi juhtunud, et ta lasi karu laudas maha. Memm rääkis, et enam ta karujahil ei käi. Lindudele ja jänestele paelu ta veel pani. Oli selline väike kurt memmeke.

Kokkuvõttes on olulisemad traditsioonilise majandustegevusega seotud asjaolud, mis komi esivanemate pärandina siiani säilinud, seotud traditsiooniliste tulundusvõtete, jahialade ökoloogia ja suhtumisega ametlikesse regulatsioonidesse. Tavaõiguslikud suhted domineerisid komide looduskasutuses kuni 1990. aastateni ning on olulised siiani. Samas on viimastel aastakümnetel toimunud ühiskondlikud arengud toonud kaasa ka muudatusi komi külaelus, nii jahipidamises, kalapüügis kui ka muudel elualadel.

Vanade jahitavade ja majandusmudeli hääbumine

Tavaõiguslike suhete taandumisele komide seas on kaasa aidanud see, et küladesse on asunud elama palju uusi elanikke, kes käivad jahil, aga kohalikke tavasid ei järgi. Aga kuidas neile seda seletada, kui omadki hakkavad vanade inimeste seadustest üle astuma? Viimasel ajal toimub jahipidamise allakäik. 1970. aastate lõpus, kui mina 13-aastaselt küttimisega alustasin, peeti veel tavadest kinni.⁴ Aga 1980. aastate lõpust on alanud hoolimatuse aeg.

Kellel on jahialad, püüavad seal jahti pidada. Aga aladel, mis on külast 10–15 kilomeetri kaugusel, polnud 1990ndate lõpus enam

³ Ülem-Ežva piirkonnas ehitatakse elamu ja laut kokku ühe katuse alla. Lauda kohal on lakk heinte hoidmiseks ja laka kõrval eluruumid (vt Belitser 1958: 179–185; Konakov 2004: 91).

⁴ Konakovi (1983: 173) järgi toimus jahimoraali allakäik juba 19. sajandi lõpus, aga aususe kadumine on komi jahi kirjeldustes iseenesest ajatu teema (vt Sidorov 1997 [1928]: 86, 130–131, 146, 170–182).

eriti mõtet küttida.⁵ Tänapäeval on ju kõigil autod ja kõik käivad küla lähistel metsas. Ja väga palju on teid – metsaveoteid, lihtsalt sisse sõidetud teid, elektriliinide sihte. Mõnele pole jahiala vajagi. Ta läheb piki kõrgepingeliini, umbes 100 meetri kauguselt. Läheb metsa, liin võib minna 10–20 kilomeetrit. Siis pöörab ringi ja tuleb teiselt poolt tagasi. See tähendab, et ei käi spetsiaalselt jahialal, aga elektriliiniga võib lõikuda mitu jahirada ja ta võtab sealt saagi ära. Küladele lähemad metsad on juba 30 aastat kasutuses ainult kaugemates paikades.

Ma käisin 1999. aastal Kulõmdini lähistel oma jahialal murakal. Nägin, et liinile on silmused üles pandud. Need olid tänapäevased traadist (0,5–0,6 mm) tehtud, mitte traditsioonilised okstest painutatud raamiga hobusejõhvist silmused. Pärast ütlesin klassivennale, et keegi püüab seal. Ta ütles, et see mees ei ole Kulõmdinist ja teda otsiti juba ammu, et ta ära ajada. Teda otsisid paljud, sest talle meeldis käia mööda võõraid jahialasid. Teda juba üks kord tulistati ja ta sai haavata. Ise õigustas ta end sellega, et käis marjul. Ta tegi oma raja üle minu oma. Ja mitte ainult minu. Mu rada lõikub jahimehega kõrvaltänavalt, Valera Moškoviga. Rajad ristuvad kohe alguses ja pärast metsasihi juures uuesti. Too aga läks üle minu oma, üle Valera oma, aga edasi on Judori külast Parma tagant ühe jahimehe rada. Tähendab, ta läks kümme kilomeetrit ja käis üle kolme jahiraja.

Need, kellel olid varem traditsioonilised jahirajad, omavad neid siimaani.⁶ Aga lähemates metsades on igal pool prügi maha kallatud, kuigi on olemas prügimägi. Ma ei tea, miks, aga harva, kui keegi sinna prügimäele midagi veab. Seal, kus mul oli esimene, lapsea jahirada, otse sinna piki rada on kõik maha kallutatud. Seal on purgid, saapad, nõud, mis iganes. Mitte ainult jahipidamine, vaid kogu looduskasutus on täiesti vahetunud. Inimesed on ju samad, kohalikud, aga teevad nii, nagu varem keegi ei teinud. Lähemas metsas pole enam midagi peale hakata.

Üks asi on jahitavade unustamine, aga laiemas plaanis tingib küttimise vähenemist ikkagi demograafilise ja ökoloogilise olukorra dünaamika. Nõukogude ajal olid jahimajandid, seal töötasid jahimehed, kes elatusid ainult küttimisest. Aga hiljem need riiklikud jahimajandid likvideeriti, viimasena meil Kulõmdini rajoonis Verhnevõtšegodski jahimajand 2006. aastal (Ajalooline õiend 2020). Neil oli fikseeritud palk. Aga 1990. aastatel muutus küttimine eraäriks.

5 Veel 20. sajandi alguses hinnati eriti kõrgelt just külade lähistel paiknenud jahiradasid (Konakov 1983: 169–170).

6 Ka varem säilitas omanik oma õigused, isegi kui ta pikka aega jahiala ei kasutanud. Kui aga kasutamata ala omanikku ei õnnestunud leida, võis seal naabrite nõusolekul siiski küttima hakata. (Konakov 1983: 170)

Minu tuttavatest on suuremal osal püss ja kui neil polegi oma jahiala, siis käivad nad ikkagi jahil. Kui on hea koer, polegi kõigil mõtet jahiala omada. Seda enam, kui on väikesekaliibrilised relvad, millega võib kaugelt lindudele pihta saada.⁷ Majapidamises on see oluline lisa. Jahimeeste osakaal on muidugi juba väike. Neid kütte, kes tegelevad ainult jahiga, võib sõrmedel üles lugeda. Igas külas on kaks-kolm inimest, kes ainult sellest elavad. Meil elas rajoonis 1990. aastatel 40 000 inimest.⁸ Nendest 30 või 40 tegeles ainult kütimisega. Samas, nagu juba öeldud, inimene võis jahiluba mitte võtta, aga ikkagi jahti pidada. Seega pole täpselt võimalik öelda.

Kütimine on üldiselt säilinud harrastajate tasemel ning selliseks see ilmselt jääbki. Tulundusena on jaht oma keskse tähtsuse minetanud. Aga sügisel püüdsid siiski kõik jahiretkele minna. See toimus ilmselt kuni 1950. aastateni. Põhimõtteliselt oli see seotud kollektiviseerimisega. Varem lahkusid paljud jahimehed talvel pikaks ajaks.⁹ Kolhooside tekkides polnud veel riiklikke jahimajandeid, need hakkasid arenema alles 1950ndatel ja 1960ndatel. Kolhoosid polnud aga sellest huvitatud, et lasta inimesi kauaks kuhugi ära. Sellest ajast ilmselt häabuski see kaugelal jahialadel kütimine. Varem käisid paljud jahil 150 või 300 kilomeetri kaugusel. Meie omad jutustavad, et varem käidi Uuralite taha. Neil oli hantide ja mansidega kokkulepe, et nad lasevad ainult karusloomi, mitte põtru. Ma tundsin üht vanameest, kes veel niimoodi käis. Ta rääkis, et nad kasutasid teejuhte, kes olid seal palju aastaid käinud ja teadsid kõiki kohti. Aga teine teejuht võeti ikkagi sealtpoolt Uuraleid.

Kolhooside ajal oli elanikkond oma elukohaga rangemalt seotud. Samal ajal algas ka industrialiseerimine. Elanike arv kasvas

7 Püssi ja koeraga kütimisest kui tõhusaimast jahipidamise viisist kirjutavad ka Belitser (1958: 85) ja Konakov (1983: 128, 134–135).

8 Viimastel andmetel elab Kulõndini rajoonis 23 180 inimest (Arvukuse hinnang 2021). 1970.–80. aastatel kasvas rajooni elanikkond 1,5 korda metsatööstuse arengu taustal. Komi Vabariigi maaelanikkonnast 35% elas Nõukogude aja lõpus metsatööstusalas (Žerebtsov, Saveljeva ja Smetanin 1996: 139). Metsatööstuse lagunemine tõi 1990. aastatest kaasa ka tööhõive drastilise languse ning elanikkonna vähenemise rajoonides, kus see varem oli oluliseks majandusharuks (Maksimov ja Burjan 2008: 101, 103).

9 Sügisene hooaeg kestab komidel 15. augustist 14. novembrini, siis püsitakse esmalt oma jahialadel ning püütakse metslinde, hooaja lõpus, pärast maarjapäeva, kui „mets avaneb“ ja kütid ei pea enam ainult oma jahialal püsima, ka jäneseid, naaritsaid, karusid, nugiseid, saarmaid ja rebaseid. Kevadtalvine karusloomade kütimine toimub 6. jaanuarist 25. märtsini ja siis võidi varasemal ajal siirduda jahiretkele kaugetele aladele, ka Uuralite taha. (Belitser 1958: 69–70, 74–75; Konakov 1983: 92–94, 121–124; 2004: 98–104)

kogu aeg. Paljud ei mäletagi enam, kus nende jahialad olid. Mina tean vanaema juttude järgi, kus olid nende, Nesterovide jahialad. Ilmselt on need juba teiste inimeste poolt hõivatud. Kui ma peaksin sinna minema, öeldaks mulle, et kao minema.

Kellegi poolt maha jäetud jahiradu võib igaüks endale saada. Enne oma jahiraja hõivamist jälgisin seda ala mitu aastat. Vaatasin, kas keegi hooldab seda. Kaks aastat jälgisin, aga keegi välja ei ilmunud ja siis hakkasime vennaga seal vaikselt rada puhastama. Tegime uued paelad, muutsime natuke rada, viisime selle teistest kohtadest läbi. Vaatasime, et rada ei puutuks teistega kokku, jälgisime teiste jahialade piire. Seal polnud ka siis, 1980. aastatel, eriti palju saaki. Ma käisin seal üle kahe päeva. Seda selleks, et jahiala efektiivsemalt kasutada, et võõrad ei saaks püüniseid tühjendada ja samas, et saak ei rikneks. Kui on päikeselised päevad, läheb saak püünises kiiresti halvaks. Põhiliselt käisin nii tihti siiski seetõttu, et ei võetaks, et ma ise ka midagi kätte saaksin. Aga ikkagi võeti ära umbes samapalju, kui mulle endale kätte sattus. Mulle sattus ühe korraga üks kuni viis lindu. Nädalaga püüdsin umbes kümme tükki. Vahel sain isegi püssiga rohkem, kui paeltesse sattus. Põhiliselt sattusid laanepüüd ja tedred, harva ka metsis. Kui lindude hooaeg lõppes, hakkasin kärpe ning oravaid jahtima.

Foto 45. Jevgeni Lipin
nugiselõksu üles seadmas.
Mets Parma küla taga.
Foto Vladimir Lipin, 2018

Paljud mu sõbrad püüavad rebaseid, nugiseid ja naaritsaid. Põtru lastakse seetõttu, et neidki on palju. Meil on põtrade arvukuselt kõige rikkam rajoon. Põtru püütakse tihtipeale paeltega. Aga paelad on äärmiselt salaküttilik meetod. Ma olen mõnikord näinud, et satuvad ette roiskunud põdrad, kes sattusid paeltesse, ning neid lihtsalt ei korjatud sealt ära. Varem käidi hooaja lõppedes rada läbi ning vabastati silmused, et talvel sinna keegi ei satuks.¹⁰

10 Paelte ja lõksude vabaks laskmise nõuet kinnitab Konakov (1983: 178). 1892. aastal keelati seadusega lindude küttimine paelte ja lõksudega, aga nende püügiviiside kasutamine jäi sellest hoolimata massiliseks (Konakov 1983: 94; 2004: 107).

Ma pole ka ise alati patust puhas olnud. Kui ma alles alustasin jahipidamisega, juhtus nii, et karu puhastas lõkse umbes kaks nädalat minu eest. Otsustasin teda õpetada. Ühe lõksu juurde, kahe meetri kaugusele tegin raketipüstoliga iselaskja. Pärast karu enam ei käinud. Isa ütles, et sellist lolli näeb ta esimest korda. Karu asemel võinuks olla inimene ja kahe meetri pealt võib iselaskja ka tappa.¹¹

Meil Kulömdini rajoonis on kalastus jahindusest kaugele maha jäänud. Aga Petšora ja Udora rajoonis on kalastus rohkem arenenud, seal toimub tööstuslik püük. Meil püütakse rohkem iseenda, mitte müügi jaoks. Ja isegi kui müügiks, siis kauplemiseks omavahel, oma külas. Samas on meie lähistel Doni küla, kus on Don-tõ järv. Seal võib-olla isegi oli veel 1990. aastatel alles sovhoosiaegne kaluribrigaad. Aga nüüd seal organiseeritud kalapüüki enam ei toimu. Kala on iga aastaga üha vähem.

Kui 1990ndatel talviti Kulömdinis käisin, siis kõik püüdsid kala. Läksin jalutama ja nägin, et Kulömi jõe ääres on nii palju inimesi, nagu oleks kogu Kulömdin kogunenud selle õnnetu jõekese äärde. Arvati, et vaestel inimestel polnud midagi süüa, seepärast püüdsidki kala. Põhimõtteliselt see nii oligi. Aga mõned vahetasid päeval püütud kalad õhtul viina vastu. Just meie ema juurde töid: „Petrovna, osta!“ „Mida ma ostan? Palju maksab?“ „Noh, et pudeli jaoks jätkuks, 15 rubla. Et jätkuks ja kõik.“ Ema andis 15 rubla ära. Aga nad käisid seal peaaegu iga päev. Kalastus on meil alati kõrvaline olnud, aga alates 1990ndatest on see muutunud alkoholismi toetusmeetmeks.

Iseloomulik on olnud ka palgiparvetuse ja üldse metsatööstuse saatus. Praeguseks on palgiparvetamine lõppenud. Kui varem vaatasid, siis läksid parved üksteise järel. Veel 1990. aastatel see toimus, ehkki oluliselt väiksemas mahus. Kui kevade jooksul läks kümme parve külast mööda, oli seegi hästi. Siis käidi isegi vaatamas. Varem oli see nii tavaline, et parved lähevad päevade kaupa. Toimus ka hajali parvetamine.¹² Kevadel veeti parvesid pargastega, aga kui jõgi hakkas alanema, oma süngi naasma, lasti palgid ükshaaval allavoolu ja püüti palgilõksuga Kužbas ja Kebanjolis kinni. Sel ajal peitsid paljud end kaldale metsa ja püüdsid seal neid palke, mida kasutati ehituseks või küttepuudeks.

11 Karu küttimine metsarajale seatud iselaskva püssiga oli saja aasta eest komi jahimeestele tuntud võte (Konakov 1983: 104; 2004: 112). Tollal polnud võõraste sattumine jahialale nii tõenäoline kui tänapäeval, samuti olid tavaõiguslikud normid julmemad ning varga vigastamine või tapmine polnud taunitav (Belitser 1958: 73–74; Konakov 1983: 170–175; 2004: 133–135).

12 Venemaal keelati palkide hajali parvetamine lõplikult aastal 1995, aga seda oli hakatud piirama juba alates 1976. aastast (Jarošenko 2017).

Nõukogude ajal olid majanditel riiklikud normid metsa langetamise, mitte väljaveo osas. Seega langetati metsa tihti ainult selleks, et norm täis saada. Raiutud metsa oli 1990. aastatel jahialadel palju. Puud vedesid seal kilomeetrite kaupa ja mädanesid, seal oli miljoneid kuupmeetreid maas. Sattusid vahel metsas nende vanade raielankide peale. Seal oli isegi hirmus käia, kõik oli seda langetatud metsa täis. Metsa kasutati väga ebaratsionaalselt. Sellest oli väga suur osa juba koha peal riknenud.

Alates 1990. aastatest algas mõningane metsamajanduse elavnemine. Mitmed sovhoosid ja kolhoosid¹³ proovisid oma olukorda parandada metsa arvelt. Nad langetasid metsa ja nüüd juba müüsid ka maha. Paremas seisus olid need majandid, mis tänu metsale tulid enam-vähem toime.

Meil vabariigis tulnuks valida mingid kindlad põllumajandusharud, mida arendada. Komi Vabariik asub riskantse maaharimise tsoonis. Varem toitust talupoegkond oma tööst. Neile jätkus oma leivast, aga just nii palju, et end toita.¹⁴ Müügiks neil midagi üle ei jäänud. Nõukogude ajal lõpetati vabariigis teraviljakasvatust, vilja hakati sisse vedama.¹⁵ Nüüd oluks vaja keskenduda looma- või kartulikasvatusele.¹⁶ Meie rajoon võinuks põhimõtteliselt kartuliga kogu vabariigi üle kallata. Kartul kasvab meil hästi, sovhoosis saadi 240 tsentnerit hektarilt.¹⁷ Meie tingimustes on see hea saak kartuli jaoks.

13 Viimane kolhoos (Ižma-1) likvideeriti Komi Vabariigis 2008. aastal, viimane sovhoos (Kaevur) 2009. aastal (Istoritšeskaja spravka 2020).

14 Nii oli see Kulõmdini piirkonnas, ent Komimaa tervikuna pole end kunagi põllumajandusliku toodanguga suutnud kindlustada (Kasulik informatsioon 2007: 3).

15 Aastal 1940 kasvatati Komi Vabariigis teravilja 57 000 hektaril, 1985. aastal 400 hektaril (Žerebtsov, Saveljeva ja Smetanin 1996: 140–141). Sellel tasemel püsis teraviljakasvatust kuni 2008. aastani, aastal 2009 kasvatati teravilja aga ainult 23 hektaril (millest 6 hektarit oli Kulõmdini rajoonis) (Agrotööstuskompleks 2010: 19–21). Aastal 2021 ametlik statistika teraviljakasvatust ei kajasta.

16 Konakovi (2004: 88) hinnangul oli karjakasvatust veel 19. sajandil komi majanduses kõrvalharu, sest lühike suvi tegi keerukaks suuremate karjade jaoks vajaliku sööda varumise. Belitser (1958: 52–53) aga peab sürjakomi tollast karjakasvatust heal järjel olevaks.

17 Hiljem on kartuli saagikus olnud oluliselt madalam, jäädes näiteks aastatel 2003–2009 vahemikku 75 kuni 130 tsentnerit hektarilt. Kartulikasvatust on hääbunud sarnaselt teraviljakasvatusele. Kogu Komi Vabariigi peale kasvatati kartulit 2009. aastal 429 hektaril (sh Kulõmdini rajoonis 17 hektaril) ja 92% vabariigi kartulitoodangust andsid kodused majapidamised (kogu taimekasvatusest 80%). 98,4% külvipinnast Komi Vabariigis (Kulõmdini rajoonis 99,1%) võtsid aastal enda alla söödakultuurid (Kasulik informatsioon 2007: 9; Agrotööstuskompleks

Karja peeti kolhoosi ajal palju, ent õigem oluks pidada vähem, aga paremat karja. Tõuaretusega tegeleti samuti ja toodi kohale välismaiseid tõuge. Kari on meil väga väikese osa aastast väljas – maist septembrini. Meile hakati 1990. aastatel tooma kaukaasia lehmi. Need on sellised väikesed lehmakesed. Aga kui ta annab sama palju piima kui meie omad, siis miks mitte teda hoida? Meil on suured lehmad, need annavad umbes 15 liitrit piima päevas.¹⁸

1990. aastatel oli loomakasvatus meil olulisim elatusala.¹⁹ Koduloomade arv vähenes küll juba kiiresti. Kolhoosid olid siis veel olemas. Kui olid kolhoosis, võisid sealt lahkudes nõuda teatud osa sellest ühisvarast. Sovhoos oli aga riiklik ettevõtte, nüüd muudeti need SPK-deks.²⁰ Mõnedes külades võideldi üheksakümnendatel veel hirmsasti kolhooside eest. Alles 2003. aastal likvideeriti meil Mõsi külas rajooni viimane kolhoos „Lenini teed mööda“ („Ленин туйод“). See oli päris kolhoos, mis tegutses vastava põhikirja alusel, mitte uut tüüpi organisatsioon (näiteks SPK, aktsiaselts või munitsipaalne põllumajandusettevõtte), mille puhul kasutati lihtsalt nimetusi nagu kolhoos või sovhoos. 2005. ja 2006. aastal likvideeriti ridamisi ka neid SPK-sid (Ajalooline õiend 2020).

Väikestes külades tunnevad kõik üksteist ja seal oli kasulik kolhoosi säilitada. Näiteks Višera külakonnas olid kolhoosid edukad. Višera on Kortkerossi rajoonis, meie kõrval. Višera külakonda peeti varem kõige vaesemaks. Neil oli isegi halvustav hüüdnimi, et kui sa oled Višerast, siis oled sa vaene, kerjus. Nii neid kutsutiigi: *Višerakorõs*.²¹ Aga nõukogude ajal olid neil miskipärast kõige tugevamad kolhoosid. Neil oli arenenud maaharimine ja isegi põhjapõdrakasvatus.

2010: 15, 21, 24). 2021. aastal kasvatati Komi Vabariigis kartulit 73,2 hektaril, sh Kulõmdini rajoonis 10,7 hektaril (Operatiivne informatsioon 2021)

18 20. sajandi alguses oli komi põhja metsatõugu lehmade produktiivsus 3–10 liitrit päevas. See-eest olid komi lehmad vastupidavad ja sööda osas leplikud. Nõukogude ajal asendati põlistõug sisse toodud suuremate veistega, kes andsid rohkem piima (Belitser 1958: 53, 57; Konakov 2004: 89–90). 2000. aastatel andsid lehmad Komi Vabariigis keskmiselt 8–10 liitrit piima päevas (Agrotööstuskompleks 2010: 15). Viimase seisuga on Komimaa lehmade keskmine päevane piimatoodang 12,7 liitrit (Kulõmdini rajoonis 6,6 liitrit) (Lüpsiinfo 2021).

19 Loomakasvatus on viimastel aastakümnetel olnud põllumajanduse arendamisel peamine poliitiline prioriteet kogu Venemaal (Kasulik informatsioon 2007: 14–15).

20 SPK – *сельский производственный кооператив* (küla tootmiskooperatiiv – vene k).

21 *Korõs'* – kerjus (komi k).

Nad kutsusid izvalased²² enda juurde põhjapõtru kasvatama, sest seal oli hästi palju samblikuga männimetsi. Pomösdinis säilis põhjapõdrakasvatus väga kaua. Višeras aga hääbus see miskipärast kähku, 30–40 aastaga.

Teise maailmasõja ajal aeti Izvast Pomösdini 200 põhjapõtra.²³ Varem olid oskuslikud karjused, kes oskasid loomade arvukust tõsta. 1950. ja 1960. aastatel oli karjas üle 1500 looma. 1990. aastate keskpaigas olid Pomösdinis alles veel 300–400 looma. Pomösdini majandi direktor tahtis põhjapõtradest lahti saada, sest mingit tulu nendest ei olnud, ainult kulu. Pealegi käivad metsikud põhjapõdrad pidevalt karja juures ja viivad emaseid ära. Loomad otsustati maha müüa. Saabusid izvalased ja võtsid osa põhjapõtru kaasa. Mu vend Ženja töötas sel ajal Pomösdinis. Ta rääkis, et izvalased olid pimmides,²⁴ maalitsates.²⁵ Pakast oli peaaegu 40 kraadi. Nemad käisid ringi, kapuuts peast lükatud, kindaid käes ei olnud, nagu mingit pakast polekski. Nad püüdsid arkaaniga²⁶ kohe sada paremat looma kinni, 20 isast ja 80 emast. Laadisid kõik furgoonauto peale ja vedasid minema.

Kui izvalased saabusid, püüdsid esiteks kohe ühe põhjapõdra kinni, paiskasid maha, tapsid ära. Proovisid liha, ütlesid, et – oo! – teil on hea liha, head põhjapõdrad. Neil käivad põhjapõdrad tundras, liiguvad palju ega ole eriti rammusad. Aga need on ju metsas, pikki vahemaid nad ei läbi, neil koguneb rohkem rasva. Izvalased sõid värsket, toorest liha, aga meil süüakse põhjapõdraliha tavaliselt külmutatult.

Hiljem sattus see põhjapõdrakari lumetormi. Kogenud karjused olid pensionile läinud ja noored tööliselised olid oskamatud ega hoolinud põhjapõtradest nii palju. Loomad jooksid laiali. Ja meie omad, kes Ežva ülemjooksul elavad, kasutasid muidugi juhust. Kõik põhjapõdrad tapeti. Ženka sõitis pärast koos karjustega ringi, otsis jälgi, aga ei leidnud midagi. Mitte ühtegi põhjapõtra ei leitud. Küsisid kohalikelt, üks saatis siia, teine sinna. Keegi ei öelnud otsesõnu

22 Izvalased (*izvatas'* komi k) on põhjapoolseim komi etnograafiline grupp, kes tegelevad põhjapõdrakasvatusega alates 17. sajandist (Shabayev ja Sharapov 2011).

23 Väikesi põhjapõdrakarju peeti Ežva ülemjooksul juba 20. sajandi alguses (Konakov 2004: 172–173). Belitseri (1958: 62–63) järgi hakkasid komid metsatsoonis põhjapõtru pidama pärast Teist maailmasõda.

24 Pimmid – põhjapõdra jala nahast talvejalatsid põhjapõdrakasvatajatel.

25 Maalitsa – sissepoole pööratud karvadega põhjapõdranahast umbkasukas.

26 Arkaan – põhjapõdranaha ribadest punutud lasso.

midagi, kõik valetasid. Nad ise lasid tegelikult kõik maha. Kodustatud põhjapõtru on lihtne lasta, nad ei jookse mitte kuhugi. Seal üks mees ajas 40 põhjapõtra nõkku kahe oja vahel ja lasi kõik maha. Ta võttis ainult jalanahad, et talvejalatseid teha, ja jättis kõik muu sinna. Alles kevadel leiti korjused. See on juba puhas barbaarsus, traditsioonide väljasuremine. Ilmselt nad kartsid, et kui hakkavad liha müüma, jäävad vahele. Teisalt on kokkuostjad, kes kohale sõidavad, valmis kõike vastu võtma. Siin põhimõtteliselt raha ei haise. Aga varem poleks keegi niimoodi teinud, et jätta liha lihtsalt metsa maha.

1990. aastaid iseloomustas vanade administratiivsete ja majanduslike struktuuride järkjärguline kadumine, elanikkonna elatusalade muutumine ja traditsioonilise tulundusega seotud moraalinormide unustamine. Nõukogudeaegsed organisatsioonid ei kadunud kohe pärast riigikorra vahetust. Näiteks kolhooside ja sovhooside likvideerimine jõudis Kulõmdini rajoonis lõpule alles 2003. aastal.²⁷ 1990. aastatel oli Kulõmdini rajooni töötuse määr Komi Vabariigi kõrgeim.²⁸ See asjaolu näitab ilmekalt põllumajandusliku tootmise ümberkorraldamise ebaõnnestumist piirkonnas. Kogukonna täielikku majanduslikku kokkuvarisemist aitas ära hoida mitteametlike tulundustegevuste elavnemine.²⁹ Jaht ja kalapüük toimusid tollal

27 Paljud ühismajandid kujundati ümber SPK-deks, millest osa on uuel sajandil omakorda pankrotti läinud ja likvideeritud (pankrottilaine toimus selle sajandi esimesel kümnendil). Majandite baasil asutati aga ka riiklike ja munitsipaalsete põllumajandusettevõtete, äriühinguid, aktsiaseltsi, põllumajanduslikke artelle, farmerite kooperatiive. Nendegi saatus on olnud heitlik, põllumajanduslik tootmine muutus üha eramajapidamiste keskmaks. Arengud võisid olla ka vastuolulised. Näiteks veel 1994. aastal muudeti Nivšera riiklik jahimajand hoopis sovhoosiks, paljude äriühingute ja aktsiaseltside nimes aga säilisid inimestele tuttavlikud sõna „kolhoos“ või „sovhoos“ (Komi ajalugu 2011: 660; Ajalooline öiend 2020). Taolised organisatsioonide nimetused tunduvad nüüd kohati arusaamatud (näiteks aktsiaselts sovhoos), ent iseloomustavad hästi tollast aega.

28 1990. aastatel toimus tööstus- ja põllumajandustoodangu vähenemine, inimeste elatusaseme langus ning töötuse kasv kogu Komi Vabariigis, nagu ka Venemaal tervikuna (Komi ajalugu 2011: 659–669). Riiklikud toetused põllumajandussektorile vähenesid 1990. aastatel järsult, samuti vähenes põllumajandusliku tootmise maht (Žerebtsov, Saveljeva ja Smetanin 1996: 140). Nii põllumajanduse kasv 1980. aastatel kui ka lagunemine järgmisel kümnendil on jäänud Komi ajaloo kõige kiiremaks (Kasulik informatsioon 2007: 3, 14).

29 Komi Vabariigi majanduslik olukord hakkas paranema aastast 1999, ent Kulõmdini piirkonna areng jäi ka edaspidi vaevaliseks. Aastatel 2000–2008 oli Kulõmdini rajoon töötuse tasemelt viimase kahe hulgas, elanike keskmise sissetuleku osas aga viimane. Põllumajanduslikes piirkondades (sh Kulõmdini rajoonis) langes tööhõive ja sissetulek aastatel 1994–2006 kõige drastilisemalt. Tegelik töötuse määr oli Kulõmdini rajoonis 30% (ametlik töötus oli samal ajal 10%). Ka ametlik

suures osas varimajanduslikult, mida põhjendasid eespool kirjeldatud tavaõiguslikud arusaamad, aga ka uute inimeste lisandumine küttimise ja kalandusega tegelejate hulka.

Uued võimalused

Nõukogude aja lõpust alates on komid hakanud taas kasutusele võtma traditsioonilisi tulundusvõtteid. See ei olnud domineeriv suundumus ega süsteemne areng. Siiski iseloomustab selliste hoiakute ja püüdluste esile kerkimine viimaste aastakümnete otsinguid elatusvahendite hankimise viiside uute mustrite kujundamisel.

Nagu juba mainitud, käiakse tänapäeval talviti palju kalal ja see praktika intensiivistus 1990. aastatel. Kui ma läksin tollal Kulömi jõe äärde, olid peaaegu kõik kalatõkked koos mõrdadega uuendatud ning kasutusel. Pöörduti tagasi traditsioonilise kalastuse juurde.³⁰ Mõrrad tehti lihtsalt võrgust ja männiokstest.³¹ Kui jõge mööda läksin, oli 500-meetrisel lõigul 40–50 inimest. 1990. aastatel ei olnud tööd ja kalastamisega püüti end kuidagi toita.

Foto 46. Jevgeni Tšalanovi kalatõkke Parma küla taga.
Foto Art Leete, 2012
Foto 47. Jevgeni Tšalanovi kalatõkke Parma küla taga.
Foto Art Leete, 2012

Izvalased hakkasid taas hobuseid kasvatama. Seal on ka traditsiooniliselt hobuseid kasvatatud. Neil on oma, izva-mezeni tõug. Sealsed hobused on natuke suuremad kui meie omad. Meil on väikesed hobused, vjatka tõug, aga nad on vastupidavad. Hobusekasvatus hääbus nõukogude ajal, kui vahepeal oli palju odavat tehnikat. Aga 1990. aastatel

statistika kinnitab, et äraelamiseks hakati rohkem jahti pidama, kalastama ja korilusega tegelema. (Maksimov ja Burjan 2008: 98, 103–106; Statistika aastaraamat 2010: 84–87; Komi ajalugu 2011: 660) Paljudel on korilus jäänudki põhiliseks rahalise sissetuleku allikaks.

30 Kalatõkked ja mõrrad on arhailised kalastusvahendid ja nende kasutamine oli 20. sajandi alguses komide seas veel laialt levinud (Belitser 1958: 97–98; Konakov 1983: 136–141; 2004: 138–141).

31 Vanasti valmistasid komid mõrdu männipuu pakkudest lõigatud ritvadest, mis seoti kokku männijuurtega (Belitser 1958: 97; Konakov 1983: 139).

muutusid tehnika ja kütus kalliks. Võrreldes meie piirkonnaga on neil Izvas veel teinegi mõte: häid teid neil väga palju ei ole. Neile on hobused vajalikud transpordiks. Meil Kulõmdinis jäi kogu asula peale 1980. aastateks alles umbes kümme hobust. Ühismajandi tehnika kasutamise võimalused hakkasid aga vähenema. Kujutage ette: asulas elas 6000 inimest ja nende peale oli kümme hobust. Ja need kümme hobust kündsid kevadel kõik põllulapid ja kartulimaad. Nende peale on pärast paha vaadata, sest paljud ei andnud neile süüa.

Foto 48–50. Hobuse asemel küntakse nüüd aiamaad mootoriga adraga. Kulõmdini alevik. Fotod Art Leete, 2014

Vanade tegevuste juurde pöördumine oli seegi, kui mu vend Ženja vahepeal hanesid pidas. Talle meeldis, et haned ei kardaks koeri. Kui koer võib kana kergesti maha murda, siis haned käivad rohkem karjas ja võivad ise koera hammustada. Tal oli kolm hane. Tegi nende jaoks spetsiaalse reservuaari, betoneeris, lasi vee sisse. Hanesid on meil võimalik pidada, sest veekogusid on palju. Lased haned lahti ja nad karjatavad ennast ise.

Esitatud näited pole süstemaatilised, aga need tagasipöördumised olidki vajadusepõhised, tihti ajutised, igal pool erinevad ja kohalikest võimalustest sõltuvad. Ka nende algatuste majanduslik efekt ning mastaap oli väga erinev. Sellele traditsioonide taastamise küsimusele on keeruline kompaktselt läheneda, ent see oli 1990ndatele iseloomulik tendents.

Nõukogude aja lõppemisega seoses kujunesid ka täiesti uued tulundusmudelid. Tolle perioodi erinevad arengusuunad võimaldasid uusi lahendusi majandustegevuses ning kohati ka sundisid uuendusi otsima. Traditsioonilised tulundusvõtted, -põhimõtted ja tavad nendele uutele väljakutsetele võimalikke lahendusi ei pakkunud.

Näiteks on uued teed ja sillad jahipidamist palju muutnud. Viie kilomeetri raadiuses külast lastakse jäneseid. Jänesed tulevad tee peale ja neid lastakse palju. Ümberringi on nüüd igal pool teed. Isegi eksida pole võimalik. Kokkuvõttes viivad kõik teed niikuinii asulasse. 1990. aastate teisest poolest, kui Kulõmdinis ehitati uus sild üle Ežva jõe, on võimalik sennapoole minna ja uusi jahialasid hõivata. Varem seal jahti ei peetud. Esiteks oli seal kaks vangide kolooniat. Vangid põgenesid kogu aeg, varastasid saaki ja jahionnidesse jäetud asju. Aga nüüd see piirkond avanes. Mu klassivend asus sinna kohe 1990. aastate keskel. Tal oli oma väike veoauto, UAZik. Jahti pidas ta siiski traditsiooniliselt. Tal oli jahiala jagatud. Nagu Parma Ženjagi, lasi klassivend ühel aastal põtru, teisel see koht justkui puhkas. Kui ta seal käis, siis ainult vaatamas, et kui palju seal neid on. Jahti pidas ta aga teises kohas. Ta püüdis ka linde ja müüs hulgi restoranidele ja kokkuostjatele.

Mets oli nõukogude aja lõpuks tugevasti kahjustatud. Oli väga palju raiet. Ja kasvab kaasik, haavik, seepärast on palju sõralisi – hirvi ja põtru. Jänesed ilmuvad samuti sinna. Ja kus on jänes, seal on ka ilves. Mingil määral seal see fauna koosseis isegi püsib. Pole halba ilma heata.

1990. aastatel hakati rohkem püssiga metsas käima. Kuigi loataotlemise süsteem oli range, sai püsse siiski osta, kui raha oli. Püssid maksid meeletut raha, 1990. aastate lõpus olid hinnad 800 rublast mitme tuhandeni.³² Mu klassivend rääkis, et ta lasi 1998. aastal karu. Ilm oli sombune, lund sadas, nähtavus oli halb. Ta märkas karu ja tulistas kaks-kolm korda, aga siis kadus karu ära. Kui midagi sahis, siis mu sõber tulistas. Äkki ronis karu nelja-viie meetri kaugusel välja. Kui poleks karabiini olnud, oleks karu ta ära söönud. Karu hiilis lähemale, aga mu sõber ei näinud teda. Karu kukkus klassivennast pooleteist meetri kaugusel maha. Jäi veel kaks padrunit, kaheksa oli ta karu pihta lasknud. Seepärast neid püsse ostetaksegi.³³ Uue aja püssidega on võimalik kiiresti reageerida.

Kala püütakse tänapäeval põhiliselt võrkudega, aga võrgutüübid on viimastel aastakümnetel muutunud. Üle on mindud kolmeseinalistele võrkudele. Vanu võrgutüüpe³⁴ alates 1990. aastatest enam ei kasutata. Paljud kudusid siis veel endale ise võrke, suurem osa

³² 800 rubla võrdus 1999. aastal 29 euro või 34 USA dollariga.

³³ Püsside osas on komid varem olnud konservatiivsed. Veel 20. sajandi alguses kasutati peamiselt tuleluga püsse, sest neid olid lihtne hooldada ja parandada (Belitser 1958: 84–85; Konakov 1983: 117–119; 2004: 70, 117–118).

³⁴ Varem kasutasid komid üheseinalisi (ühest võrgulinast koosnevaid) võrke (Belitser 1958: 93; Konakov 1983: 146).

aga juba ostis. Müügile tuli palju Soome ja Jaapani võrke. Kalavõrkude hankimine ei olnud enam mingi probleem.

Jahimeeste tulundusviise kujundasid 1990. aastatel uued teed, jahti- ja kaitsealad, metsa hävitamine, aga ka uued, senistest palju paremad püssid (seni peeti tihti jahti tsaariaegsete jahipüssidega) ja kalapüügi vahendid. Esitatud näited ilmestavad komi jahimeeste paindlikkust uute võimaluste kasutamisel ja kohanemisvõimet kiirelt muutuvate ja ebamääraselt reguleeritud ühiskondlike arengute mõjusfääris.

Kokkuvõte

Esitatud ülevaade komi elatusalade arengust on fragmentaarne, aga ilmestab siiski läbilõikena komi kogukondade lähimineviku elukogemust. Muutused on olnud mitmekesised, põlluharija või jahimehe kogemusele ennustamatud ja raskesti seletatavad. Komidel pole paljude asjade jaoks traditsioonilist mõistmisraami või tavasid, mis sobituksid uute arengutega, mida elu alates 1990. aastatest on pakkunud. Traditsioonilise etnograafilise ilmingud olid komide elus 1990. aastate alguses veel selgelt olemas ning osaliselt need (näiteks jahipidamise ja kalapüügi oskused) isegi toetasid kohanemist kiiresti muutuvate oludega. Teisiti läks aga põllumajandusega, kus traditsioonilised praktikad Nõukogude ajal suures osas kadusid, ent talupoeglik eluhoiak säilis.

Komi talupoegkond on kõige konservatiivsem element külas. Isegi kui mingi asi on kasulik, hakkavad nad ikkagi mõtlema: mis juhtub, kas tasub või ei tasu seda teha? Nad justkui hoiavad kõigest kõrvale. Jahimehed on altimad muutustele reageerima ja ka ise uusi lahendusi otsima. Probleemid põllumajanduses olid 1990. aastatel teravamad kui jahinduse või kalanduse vallas. Ka metsaga seotud traditsioonilisi tulundustegevusi tabas tollal kriis, ent see oli tingitud eeskätt uue, traditsioonilisi jahipidamise viise ja tavasid eiravate inimeste grupi lisandumisega sellesse tegevusvaldkonda. Varasemast ajast jahindusega tegelenud komid suutsid aga oludega kohanduda ning oma tegevust jätkata. Samal ajal muutus põllumajanduse korraldus aga radikaalselt, katsed kohandada senist töökorraldust uute oludega ebaõnnestusid. Autoetnograafiline analüüs osutab sarnasele arenguloogikale, nagu ka ametlikud statistilised andmed. Seega sisaldub subjektiivses ühiskonna arengu tajumises ka objektiivsuse komponent. Teisalt näitab see ühtlasegevus, et statistika on vähemalt põllumajanduslike arengute kajastamisel adekvaatne.

Mõned arenguteed olid poliitiliselt ja majanduslikult paratamatud. Teisalt mõtlesid inimesed ise, et üks või teine muutus võib olla hea. Püüti ka säilitada midagi traditsioonilist, kasvõi mõne üksiku tava, hoiaku või töövõtte näol. Ja vahel mõjusid kõik need arengud ja asjaolud koos.

Käsitlesime ka üldisemaid muutusi majanduslikus keskkonnas Komi Vabariigi maapiirkondades nõukogude perioodile järgnenud ajal, lähtudes põhiliselt Vladimir Lipini kogemusest, aga ka tema lähemate sugulaste ja sõprade elust. Inimesed räägivad nendest asjadest omavahel tihti ja omandavad üksteise kogemusi, need saavad jagatud teadmiste ja tegutsemise väljaks. Kogemuste eristamatus muudab siinse uurimuse polüfooniliseks. Kulömdini komi kogukonna liikmete vaade elumuutustele tuleb esile katkendlikumalt kui artikli autorite tõlgendus, ent moodustab samas meie uurimuse tunnetusliku telje.

Meie ülevaatlikus käsitluses domineerivad Kulömdini rajooni jahimeeste kogemused, ent muutuste laiema refleksiooni saavutamiseks hõlmasime käesolevasse uuringusse ka muud andmestikku. Edaspidi oleks võimalik uurida nõukogude ajale järgnenud argielu muutusi süstemaatilise ülevaadena, mida soosib ka üha kasvav ajaline distants vaadeldud perioodiga. Teisalt oleks aga võimalik keskenduda tõsiasjalikumalt mõnele elatusalale, piirkonnale või kogukonnale.

VLADIMIR LIPIN on pikaäagne Komi Vabariigi Rahvusmuuseumi teadur. Tema peamised uurimisteemad on seotud komi jahindusega, rõhuga nii küttide ainelisel kui ka vaimsel kultuuril. Avaldanud seni ainsa komi etnograafilise sõnastiku ning Komi Vabariigi Rahvusmuuseumi jahinduse ja kalandusega seotud esemete kataloogi.

ART LEETE (PhD) on Tartu Ülikooli etnoloogia professor. Ta on teinud välitöid Lääne-Siberis ja Komimaal. Tema uurimisteemad on hõlmavad Siberi põlisrahvaste etnograafilise kirjeldamise ajalugu ja ühiskondlikke muutusi varasel nõukogude perioodil Lääne-Siberis, aga ka hantide, manside, neenetsite ja komide usundit ja jahipidamist.

Allikad

Ajalooline biend 2020 = *Историческая справка Министерства сельского хозяйства и потребительского рынка Республики Коми. 2020.* <https://mshp.rkomi.ru/o-ministerstve> (viimati vaadatud 17. juulil 2021)

Arvukuse hinnang 2021 = *Оценка численности населения по городским округам, муниципальным районам, поселениям и городским населенным пунктам на 1 января 2021 года.* Комистат. Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Республике Коми. 2021. <https://komi.gks.ru/population> (viimati vaadatud 20. juulil 2021)

Kirjandus

Agrotööstuskompleks 2010 = *Агропромышленный комплекс Республики Коми в 2009 г.: Краткий статистический сборник.* 2010. Сыктывкар: Комистат.

Belitser 1958 = Белицер, Вера Николаевна. 1958. *Очерки по этнографии народов коми XIX – начало XX в.* Труды Института Этнографии, новая серия, том XLV. Москва: Издательство Академии Наук СССР.

Clifford, James. 1983. On ethnographic authority. – *Representations* 2: 118–146. DOI: 10.2307/2928386.

Ginkel, Rob van. 1998. The repatriation of anthropology: Some observations on endo-ethnography. – *Anthropology & Medicine* 5 (3): 251–267. DOI: 10.1080/13648470.1998.9964562.

Gotlib 2004a = Готлиб, Анна Семеновна. 2004. Автоэтнография (разговор с самой собой в двух регистрах). – *Социология: 4М* 18: 5–16.

Gotlib 2004b = Готлиб, Анна Семеновна. 2004. Автоэтнография (разговор с самой собой в двух регистрах). – *Социология: 4М* 19: 5–31.

Jarošenko 2017 = Ярошенко, Алексей. 2017. Тридцать лет назад было принято главное решение о поэтапном прекращении молевого сплава древесины в РСФСР. – *Лесной форум Гринпис.* <http://www.for-estforum.ru/viewtopic.php?t=21424> (viimati vaadatud 16. juulil 2021)

Kasulik informatsioon 2007 = *Полезная информация для сельхозпроизводителей.* Серия «Полезная статистика». Выпуск 2. 2007. Сыктывкар: Комистат.

Lüpsiinfo 2021 = *Информация по надою молока в сельхозпредприятиях Минсельхоза Республики Коми по состоянию на: 20.10.2021.* <https://mshp.rkomi.ru/statistika-i-analiticheskie-materialy/informaciya-po-nadoyu-moloka-v-selhozpredpriyatiyah-minselhoza-respubliki-komi> (viimati vaadatud 29. oktoobril 2021)

Operatiivne informatsioon 2021 = *Оперативная информация о ходе уборки картофеля и овощей.* 2021. <https://mshp.rkomi.ru/statistika-i-analiticheskie-materialy/operativnaya-informaciya-o-hode-uborki-kartofelya-i-ovoshchey> (viimati vaadatud 29. oktoobril 2021)

Komi ajalugu 2011 = *История Коми с древнейших времен до современности.* Том второй. 2011. Под. ред. И. Л. Жеребцова, А. А. Попова, А. Ф. Сметанина. Сыктывкар: Анбур.

Konakov 1983 = Конаков, Николай Дмитриевич. 1983. *Коми охотники и рыболовы во второй половине XIX – начале XX в.* Культура промыслового населения таежной зоны Европейского Северо-Востока. Москва: Наука.

Konakov 2004 = Конаков, Николай Дмитриевич. 2004. Традиционная система природопользования и хозяйственные занятия коми. – *Зырянский мир. Очерки о традиционной культуре коми народа*, ред. Николай Дмитриевич Конаков. Сыктывкар: Коми книжное издательство, 65–181.

Leete, Art; Vladimir Lipin. 2015. The concept of truth in the Komi hunting stories. – *Acta Borealia* 32 (1): 68–84. DOI: 10.1080/08003831.2015.1014265.

Lipin 2011 = Липин, Владимир Борисович. 2011. *Охотничье-рыболовецкое снаряжение народа коми в фондах Национального музея Республики Коми. Каталог.* Сыктывкар: Коми республиканская типография.

Maksimov ja Burjan 2008 = Максимов, Александр Анатольевич; Маргарита Степановна Бурьян. 2008. Опыт оценки социального потенциала муниципальных образований. – *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз* 2 (2): 96–106.

Mozžegovov 2013 = Мозжегоров, Сергей Владимирович. 2013. Методологические

- основания сторителлинга в контексте исследования личностных нарративов. – *Социология: 4М* 37: 104–125.
- Rogozin 2015 = Рогозин, Дмитрий. 2015. Как работает автоэтнография? – *Социологическое обозрение / Russian Sociological Review* 14 (1): 224–273.
- Shabayev, Yuri; Valeri Sharapov. 2011. The Izhma Komi and the Pomor: Two models of cultural transformation. – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 5 (1): 97–122.
- Sidorov 1997 [1928] = Сидоров, Алексей Семенович 1997 [1928]. *Знахарство, колдовство и порча у народа коми. Материалы по психологии колдовства.* Санкт-Петербург: Алетейя.
- Statistika aastaraamat 2010 = *Статистический ежегодник Республики Коми.* 2010. Сыктывкар: Комистат.
- Strathern, Marilyn. 1987. The limits of auto-anthropology. – *Anthropology at Home*, edited by Anthony Jackson. London and New York: Tavistock Publications, 16–37.
- Žerebtsov, Saveljeva ja Smetanin 1996 = Жеребцов, Игорь Любомирович; Элеонора Анатольевна Савельева, Александр Франсович Сметанин. 1996. *История Республики Коми: Научно-популярные очерки.* Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Summary:

Changes of Subsistence Practices in Rural Areas of the Komi Republic During the 1990s

Vladimir Lipin
Art Leete

Our aim is to analyse changes in livelihoods that took place among the Komi people during the 1990s. We concentrate primarily on hunting but touch upon fishing, agriculture, cattle breeding, and timber rafting as well. We employ primarily an autoethnographic perspective, presenting our study through Vladimir Lipin's own reflections as well as stories told by his friends and their relatives. Furthermore, we contextualise Vladimir Lipin's life experience by historical ethnographic studies to reveal similarities and differences in comparison with the situation at the end of the 19th – beginning of the 20th centuries, as presented by earlier ethnographers. As a result of our analysis, we discovered that developments in Komi Republic, and primarily in Kulömdin District from where Vladimir Lipin is from, can be divided into three directions. Firstly, many old subsistence practices and subsequent attitudes were preserved. The second tendency was that economic

and moral degradation in the society reach the grass-root level and the last trend was connected to initiating new techniques of subsistence (including re-introduction of some traditional practices). We conclude that collapse of the Soviet economic system had a rather severe impact on people's lives and some negative tendencies are irreversible. However, most of the Komi people reacted to changes that took place during the transition period in economic environment of Komi countryside with diverse and creative means.

Резюме:

Перемены в хозяйственной деятельности сельского населения Республики Коми в 1990-е годы

Владимир Липин
Арт Леэте

Наша цель – проанализировать изменения в хозяйственной деятельности коми в 1990-е годы. Исследование сосредоточено на охотничьей практике, но затрагивает также рыболовство, земледелие, скотоводство и сплав древесины. Используя, прежде всего, автоэтнографический подход, мы представляем рефлексивный анализ личного опыта Владимира Липина, а также его друзей и близких. Рассматривая непосредственный опыт в контексте исторической этнографии, показываем сходства и различия в хозяйстве коми по сравнению с ситуацией конца XIX – начала XX веков, описанной более ранними этнографами. В результате исследования мы находим, что в 1990-е годы в Коми (особенно в Кулемдинском районе, откуда родом Владимир Липин) наблюдалось несколько тенденций. Во-первых, сохранялись многие старые способы хозяйствования и традиционное отношение к

ним. Во-вторых, наблюдался экономический и моральный спад общества. В-третьих, происходило внедрение новых промысловых практик (в т. ч. традиционных навыков, которые в советские годы были преданы забвению). В итоге приходим к выводу, что разрушение прежней экономической структуры тяжело повлияло на повседневный быт сельчан, и многие негативные перемены имели необратимый характер. Притом коми отреагировали на экономические изменения переходного периода по-разному и творчески.